

Оригинални научни рад

Милуџин Д. ЖИВКОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

СЈЕНИЧКА БИТКА 22. ДЕЦЕМБРА 1941. ГОДИНЕ**

Апстракт: Чланак анализира узроке, ток и последице партизанског напада на Сјеницу крајем децембра 1941. године, поготово војно-политичку ситуацију на подручју Старог Раса у то време, припреме партизанске команде за напад и анализу претрпљеног пораза. Заснива се на архивској грађи похрањеној у: Архиву Југославије, Архиву Србије и Војном архиву у Београду, Историјском архиву у Краљеву и Архиву историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, као и одабраној мемоарској и научној литератури.

Кључне речи: партизани, муслимани, хришћани, битка, Сјеница, Нова Варош, Звиздић, Кнежевић, Стамболић, Ђуковић.

Повлачећи се испред немачких потерних трупа, почетком децембра 1941. године на територију Старог Раса се пребацио Врховни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије (ВШ НОПОЈ) из Ужица. Уточниште је пронађено у Новој Вароши, у коју су партизани ушли после повлачења Италијана и у њој организовали револуционарне органе власти. Тамо су били само делимично сигурни, па се почело размишљати о ширењу слободне територије, првенствено према Сјеници. Напад на град је извршен мимо наређења ВШ НОПОЈ, а његов главни протагониста је био Милован Ђилас. Приликом планирања операције, међутим, идеолошка схватања су стављена испред чињеница, па је акција политички и војно била лоше припремљена. Битка за Сјеницу представља и врхунац отпора већине старорашких муслимана Комунистичкој партији Југославије (КПЈ), који се у континуитету осећао од почетка њене оружане побуне против окупатора. Партизани су током борбе претрпели пораз, пре свега због несинхронизованости јединица и доласка већих муслиманских снага у Сјеницу из унутрашњости. Милован Ђилас је због неуспеха спровео и истрагу међу командним кадром и

* научни сарадник, mzivkovicv@gmail.com.

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

борцима. Она је пре свега, указала на велике проблеме у тадашњој војној и политичкој организацији комунистичких група на простору Старог Раса.

ПРЕЛАЗАК ВШ НОПОЈ У СТАРИ РАС И ОСЛОБОЂЕЊЕ НОВЕ ВАРОШИ КАО УВОД У ВОЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ПРЕМА СЈЕНИЦИ

Због снажне немачке офанзиве на слободну територију око Ужица током новембра 1941. године, даље задржавање већих партизанских снага на овом простору постало је немогуће. Врховно руководство КПЈ са Јосипом Брозом на челу је после пада Ужица са делом партизанских снага кренуло преко Златибора ка Нововарошком срезу. Овај правац повлачења је изабран из неколико разлога. Прво, због тога што је околина Нове Вароши била у рукама партизана, друго, што на овом подручју још увек није било јачих четничких или колаборационистичких формација и треће, вероватно и најбитније, јер се срез налазио у италијанској окупационој зони¹ где немачке снаге које су прогониле партизане, нису имале приступ.²

Због другачије окупационе праксе (усмерене на контролу градова) и заокупљености дивизије „Пустерија“ (Pusteria) догађајима у Пљеваљском срезу,³ Италијани нису много учинили да спрече прелазак комунистичких снага, иако је на томе инсистирала савезничка немачка команда.⁴ Тако се 1. децембра

1 „Бечким уговорима“ из априла 1941. године граница између Немачке и Италије на простору покорене Краљевине Југославије грубо је ишла линијом: Самобор – Петриња – Глина – Босански Нови – Приједор – Бања Лука – Јајце – Доњи Вакуф – Травник – Високо – Сарајево – Устипрача – Рудо – Прибој – Нова Варош – Сјеница – Нови Пазар – Косовска Митровица – Косово Поље – Урошевац – Призрен. Граница је касније дорађивана, углавном на Косову и Метохији. У старорашке вароши Прибој, Пријепоље, Нову Варош и Сјеницу су прво ушле трупе Независне државе Хрватске (НДХ), а затим почетком септембра 1941. године италијанске снаге (Живковић 2018: 37, 46, 91–102).

2 Војни архив (ВА), Четничка архива (ЧА), кут(ија) 50, ф(асцикла) 2, док(умент) 13, 1.

3 Бројне устаничке снаге (око 4000 бораца) нападе су италијански гарнизон у Пљевљима 1. децембра 1941. године. После целодневне битке биле су ипак поражене. И пред тога, окупаторске снаге дивизије „Пустерија“ су током целог децембра оперисале углавном у троуглу Пљевља–Прибој–Пријепоље, борећи се против остатака партизанских снага (Кнежевић 1988: 31–33, 139–141; Срдановић 2007: 11–16).

4 Мусолини (Mussolini) је још 10. октобра 1941. године сигнализирао гувернатору Црне Горе генералу Биролију (Biroli) да ситуација у „Недићевој“ Србији може да погорша ствари у италијанској зони. Стога је наредио „максималну будност“ на граници. Затим је немачки генерал Беме (Bohme) 17. новембра затражио од италијанске врховне команде да дивизија „Пустерија“ садејствује са његовим трупама у зони Вишеграда и на „дрногорској граници“. Два дана касније заповедник поменутог дивизије генерал Еспозито (Esposito) добио је информације да ће партизани ускоро почети да се извлаче из Ужица према Увцу. И поред тога, Италијани нису спречили долазак партизана иако је прелазе у Нововарошки срез зими било лако бранити. ВА, микрофилмови, NAV – i – T – 821, r(olna) 21, 323, 454–455; Archivio dell'Ufficio storico dello Stato

ВШ НОПОЈ са Политбироом Централног комитета (ЦК) КПЈ и трупама које су га пратиле пребацио у Нововарошки срез. Јосип Броз се са најужим сарадницима прво сместио у село Радоиња, где се налазио Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда за Санџак (ГШС). Због опасности од Немаца, он је убрзо продужио у село Дренова, северно од Пријепоља. ВШ НОПОЈ се овде задржао више дана (Dedijer 1970: 67–69; Glišić 2010: 43; Ђуковић 1979: 108; Гледовић–Хасанагић 2011: 78; Матовић 1989: 76–77; *Ужичка република: записи и сећања*, књ. I, 1981: 64). Италијанске власти су процењивале да је током прве половине децембра из немачке окупационе зоне у околину Нове Вароши стигло 2500–3000 устаника. Оне су знале и да се са њима пребацило врховно партизанско руководство предвођено особом означеном као „Тито“.⁵

Партизанске снаге су, према речима Александра Ранковића, после повлачења биле у „врло лошем моралном, физичком и здравственом стању“. Извештај партизанске болнице у Новој Вароши потврђује његове наводе. Људство је углавном патило од респираторних болести, исцрпљености, промрзлина, као и рана задобијених током борби. Већина герилаца је била боса, а једино су команданти имали обућу (углавном опанке). Како је време одмицало, све је више бораца слато у нововарошку болницу, па је до 11. децембра њен капацитет био попуњен. Стога је руководство ове здравствене установе тражило да се смањи па убрзо и обустави даље слање рањеника у град.⁶

Команда дивизије „Пустерија“ је међутим, одлучила да повуче свој гарнизон из Нове Вароши. Почетком децембра овде се налазио батаљон „Фелтре“ (Feltre) из 7. пешадијског пука. Његов командант мајор Ђундани (Giundani) примио је током ноћи 3. децембра наређење да напусти Нову Варош. Прва колона од осам камиона пуних ратног материјала већ са свитањем је стигла у Пријепоље. Друга колона, коју је чинило 14 теретних возила, задржана је у граду, јер је команда батаљона добила информацију да ће је у току евакуације напасти око 1000 партизана.⁷

Мајор Ђундани је покушао да се осигура узимањем неколико мештана Нове Вароши за таоце. Међу њима је било око 20 грађана обе конфесије, које су Италијани водили до села Бистрица и потом пустили. Затим је 3. децембра око 18 часова грађанству наређено да под претњом смртне казне не излази из кућа да би се извлачење окупатора спровело у тајности.

maggiore dell'Esercito (AUSSME), Divisione „Pusteria“, bus(ta) N–4/656, Bollettino informazioni nr. 118 del giorno 19. 11. 1941, 1.

5 Ibid, bus. N–4/657, Bollettino informazioni nr. 130 giorno 9.12.1941, 1; Ibid, Divisione „Venezia“, bus. N–6/1006, capitano Pavle Giurisc, Nr. 307, 16. 1. 1941, 3.

6 Ibid, Divisione „Pusteria“, bus. N–4/707, Allegato al Bollettino informazioni nr. 194 del 13. 2. 1942, 1; Архив Југославије (АЈ), фонд 507, Централни комитет Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ), 1941, ф. 196, 1; ВА, Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), кут. 1959, ф. 16, док. 15, 1; Исто, кут. 1, ф. 4, док. 2, 1.

7 AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N–4/657, Comando 7. reggimento alpine – bataglione „Feltre“, relazione delle operazione svolte dal 1. 12. 1941, 1.

Италијани су притом одбили захтев проушашких муслимана из града да их наоружају (Ђуковић 1979: 109).⁸ Евакуација остатака италијанске војске из Нове Вароши почела је 4. децембра у 6:30 часова уз пратњу чак шест тенкова. Град су са њима напустили и неки муслимани раније блиски режиму НДХ.

Само сат времена касније уследио је партизански напад. У њему су учествовале Нововарошка/Златарска, Сјеничка и Прибојска партизанска чета, са снагама које су пристигле из ужичког краја. Командовали су им 26-годишњи артиљеријски потпоручник бивше југословенске војске Владимир Кнежевић⁹ и Петар Стамболић, двојац који ће касније водити и напад на Сјеницу. Услед јаке ватре италијанска колона је заустављена. После вишечасовног сукоба, уз борбу прса у прса и употребу јаке минобацачке ватре, Италијани су успели да пробију блокаду. Потом су под борбом наставили пут ка Бистрици. Тамо су коначно стигли увече 4. децембра после 17 часова проведених у борби или на путу. Сутрадан су продужили за Пријепоље. Иако су били нападнути, окупаторски војници ипак нису стрељали таоце. Током акције повлачења из Нове Вароши имали су једног мртвог и 12 рањених војника, док су на терену наводно избројали око 40 мртвих и преко 100 рањених партизана (Ђуковић 1979: 109; Гледовић–Хасанагић 2011: 78).¹⁰

После одласка батаљона „Фелтре“ Нова Варош је извесно време остала без посаде. То су искористили неки грађани и сељаци из околних села да провале у италијанске магацине и покупе све што је остало у њима (храну, одећу, оруђа, шпорете, фуруне и сл). Затим су 4. децембра око 16 часова стигле комунистичке снаге (Ђуковић 1979: 110).¹¹ Тако се у Новој Вароши окупило око 1500 локалних и пристиглих партизана. Они су били смештени у италијанским баракама, али су хигијена и нега биле лоше, што је проузроковало вашљивост, шугу и друге кожне болести. Долазак партизана поздравило је хришћанско становништво и део млађих муслимана, док су њихови старији сународници били суздржанији.¹²

У страху од окупаторске авијације и артиљерије ВШ НОПОЈ је и даље боравио у селу Дренова. Овде је 7. децембра Јосип Броз сазвао састанак

8 ВА, НДХ, кут. 78, ф. 6, док. 18, 1; Архив Србије (АС), Безбедносно информативна агенција (БИА), збирка 270, Историјат Нове Вароши, 85.

9 ВА, Досијеа персоналних података (ДПП), кут. 741, д(осије) 897.

10 Нигде у партизанској грађи и литератури нисмо нашли сличне податке, па је могуће да је број и увеличан. AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Comando 7. reggimento alpine – bataglione „Feltre“, relazione..., 2; Ibid, Divisione „Pusteria“, Bollettino informazioni nr. 129 del giorno 8. 12. 1941, 1.

11 По њиховом доласку организована је команда места под заповеништвом Богдана Нововића. Њему је на располагање стављена чета народне страже, чији је задатак био да одржава јавни мир и ред. Имала је 40 припадника (27 хришћана и 13 муслимана) под командом Мина Зекавичића. ВА, НОВЈ, кут. 1959, ф. 17, док. 16, 1; Исто, док. 23, 1; АС, БИА, збирка 270, Историјат Нове Вароши, 37.

12 AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/707, Allegato al bollettino informazioni nr. 194 del 13. 2. 1942, 1-2.

ЦК КПЈ, коме је ипак присуствовало само неколико партијаца који су га пратили (Živković 2019: 75–76). Затим су партизани извршили препад на италијанско утврђење у Бистрици. Изгледа да је тада спаљен део села, па је ВШ НОПОЈ упутио критику снагама које су оперисале на овом сектору због, како се у документу наводи, „шетње без циља“.¹³ Броз је, према Ђиласовим речима, 12. децембра наредио ослобађање Пријепоља. До напада ипак није дошло, вероватно јер су Италијани преко бројних доушника дознали за планове гериле (Ђилас 1990: 142).¹⁴

Честе операције партизана изазвале су већу италијанску акцију 14. децембра. На путу до села Бистрица окупатор је случајно упао у Дренову и изненадио комунистичко руководство. Јосип Броз и његови сарадници су у последњем моменту успели да утекну. До јутра 15. децембра они су стигли у Нову Варош (Dediјer 1970: 73; *Ужичка република...*, 1980: 646–649).¹⁵ У дневном извештају дивизије „Пустерија“ за 14. децембар налазимо краће обавештење о томе да су се њене снаге сукобиле са око 100 партизана, приликом чега су имале тројицу рањених војника. Нигде се не помиње да су наишле на ВШ НОПОЈ, па се може претпоставити да нису биле свесне прилике која им се указала. Наводи се и да је заплењена радио станица, писаћа машина, двоглед и доста партизанске документације.¹⁶

Континуирани осећај несигурности чланова врховног партизанског руководства приморао их је да важне одлуке доносе у ходу. Једна од њих била је да се ВШ НОПОЈ не задржава дуго у Новој Вароши. Он се стога пребацио у Рудо где је 21. децембра основана Прва пролетерска бригада.¹⁷ Отпочеле су затим ликвидације у партизанским редовима, али и међу локалним становништвом обе вероисповести у Нововарошком, Прибојским и Пријепољском срезу. У литератури је тај процес познат као „лева скретања“ (Živković 2019: 76–77, 79–83, 84). Наређене су и две веће партизанске операције, од којих је једна била усмерана на Сјеницу (друга на Прибојску Бању).

ПОЛИТИЧКЕ И ВОЈНЕ ПРИПРЕМЕ ЗА НАПАД

Средином новембра 1941. године у Сјеници се као посада налазио батаљон „Белуно“ (Belluno) из 7. пешадијског пука дивизије „Пустерија“. Када ју је напустио 19. новембра и повукао се у Пријепоље, комунисти окупујени

13 ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 1, док. 18, 1; АЈ, фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (ДКРЗ), кут. 743, 83–89.

14 AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N–4/657, Bollettino informazioni nr. 135 del giorno 15. 12. 1941, 1.

15 ВА, НОВЈ, кут. 1671, ф. 2, док. 5, 1.

16 AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N–4/657, Bollettino informazioni nr. 134 del giorno 14. 12. 1941, 1; Ibid, nr. 135 del giorno 15. 12. 1941, 1.

17 ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 1, док. 4, 1–2.

око ГШС почели су да планирају улазак у варош.¹⁸ Највећу препреку им је чинила локална милиција формирана од стране Италијана.¹⁹ Доласком ВШ НО-ПОЈ у Нововарошки срез и поразом партизана у Пљевљима, питање Сјенице је избило у први план. Комунисти су сматрали да би град требало блокирати из неколико разлога. Прво, ради заштите врховног партизанског штаба од евентуалног немачког напада из правца Новог Пазара, и друго, због Брозове намере да се део устаничких снага пребаци у Дежевски срез. Контролом Сјенице би се и проширила слободна територија око Нове Вароши, обезбедила још једна база за очекивани пролећни повратак партизанских јединица у ужу Србију и ојачала пропаганда међу старорашким муслиманима које је КПЈ покушавала да одвоји од окупатора. У Сјеници се могао очекивати већи плен, поготово храна, обућа и одећа, у којима су партизани оскудевали.²⁰

Слика 1. Сјеница средином 30-их година 20. века (фото: Аднан Муфшаревих)

- 18 Прве италијанске трупе ушле су у Сјеницу тек 13. септембра 1941. године. AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-3/561, Dal comando 7. alpine al comando divisione, 12. 9. 1941, 1; Ibid., Dal comando divisione al comando XIV corpo armata, 12. 9. 1941, 1; Ibid., bus. N-4/656, Bollettino informazioni nr. 115 del giorno 15. 11. 1941, 1; Ibid., 11. reggimento alpine, Allegati nr. 2, 3, 4, 5 al Diaro Storico Reggimentale del giorno 18. 10. 1941, 1; Ibid., 5. reggimento artiglieria, Nr. I/110, 20. 11. 1941, 1; Ibid., Dal Comando divisione al Comando XIV Corpo Armata, Nr. 2120, 20. 11. 1941, 1.
- 19 Њени припадници су носили италијанске ознаке око рукава и били су плаћени за службу. Милиција је била састављена од муслимана и хришћана подједнако. За команданта је постављен правник Ибро Сарачевић (Селимовић 2015: 255).
- 20 Исхрана је била велики проблем за партизанске групе у Новој Вароши. До напада на Сјеницу од житарица им је остао само оvas, док су борци до тада већ појели коње које су запленили од Италијана. Према изјави Стева Косановића Јабучара из Детроита датог аутору 29. марта 2013. године.

На територију Сјеничког среза је стога до 7. децембра послат новоформиран Српско-санџачки батаљон.²¹ Но, пре евентуалног напада на град требало је испитати како ће реаговати локални муслимани. Већ 9. децембра Хилмија Хасанагић (командант Прибојске партизанске чете), правник Предраг Власовић (командант Сјеничке партизанске чете) и Муса Мусић су испред КПЈ отишли на проговоре у велико муслиманско село Кладницу северно од Сјенице. Став мештана овог старог хајдучког гнезда могао је бити пресудан по целу операцију. Састанак је одржан у пуној сали мектеба у Кладници. Муслиманске старешине су, међутим, одбиле да ступе у борбу против окупатора, да приме партизане у село или да их пропусте кроз општину. Одмах су о свему обавестили и сјеничке муслимане (Селимовић 2015: 257; Хасанагић 1962: 92–93).²² Дали су ипак гаранције да неће учествовати у борби ако партизани нападну Сјеницу. Стога је Предраг Власовић тражио од ГШС да Српско-санџачки батаљон омадх нападне варош, али је његов предлог одбијен.²³

Муслимани из Кладнице пренели су партизанским депутатима и информације о наводним намерама Немаца да уђу у Сјеницу. Оне су прослеђене ВШ НОПОЈ који је због тога 11. децембра одобрио појачање трупама у Сјеничком срезу. У питању су биле: једна чете из Бистрице, одред од 150 бораца из села Радоиње наоружаних аутоматским оружјем и делови Комског батаљона. ГШС је добио задатак да са овим трупама руши комуникације Сјеница – Нова Варош и Сјеница – Нови Пазар, док је после доласка Комског батаљона, чије је покрет убрзо обустављен, требало да део трупа упути и у новопазарски крај.²⁴ Тако се половином децембра у селу Лопиже западно од Сјенице окупило око 450 партизана распоређених у Чачански,²⁵ Београдски и Српско-санџачки батаљон. Акцијама у Сјеничком срезу је требало да управљају ГШС и Српско-санџачки штаб из Нове Вароши на челу са Милованом Ђиласом. Управо је он, међутим, занемарио поменуте запознати ВШ НОПОЈ о рушењу комуникација и формирао Оперативни штаб за ослобођење Сјенице. У њега су ушли: поручник Владимир Кнежевић, Петар Стамболић и Мирко Ђуковић (Равић 1971/1972: 55–56).

На другој страни фронта, после одласка Италијана из Сјенице, пословица у граду и целом срезу руководио је новоформиран Управни одбор (УО)

21 Настао 6. децембра у Новој Вароши спајањем Моравичке, Прибојске и Сјеничке партизанске чете.

22 Историјски архив Краљево (ИАК), фонд 420, НОБ, кут. 14, Реферат С. Чекановића, Хроника Сјенице, 245.

23 Исто, 248; ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 2, док. 8, 19.

24 ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 6, док. 4, 1; Исто, док. 6, 1.

25 Формиран почетком децембра од људства пореклом из чачанског, таковског и горњомилановачког краја. Командант је био правник Предраг Јевтић, а политички комесар инжењер Драгослав Мутаповић. Обојица су били предратни чланови КПЈ (*Чачански народноослободилачки партизански одред „Др Драгиша Мишовић“*, 1982: 281)

уз овлашћење окупационих власти. Њега су чинила четири члана: Хасан Звиздић, Хилмо Кугић, Раде Карамарковић и Срето Живановић (Селимовић 2015: 255).²⁶ Уз ово тело функционисале су и старе општинске власти. УО је на располагању имао поменуту градску милицију распоређену широм Сјеничког среза. Иако су га чинила по два муслимана и хришћанина, њиме је у суштини руководио Хасан Звиздић, један од најутицајнијих политичких првака код старорашких муслимана током Другог светског рата.²⁷

Слика 2. Владимир Кнежевић као официр југословенске војске (ВА, ДПП)

Слика 3. Хасан Звиздић (sr.wikipedia.org)

Мислећи да руководство Сјенице нема веће снаге за одбрану града, партизани су прво покушали да свој циљ остваре без борбе. У вароши је постојала група од тридесетак симпатизера КПЈ. Они су 16. децембра послали свог представника Сава Чекановића да обавести партизанску команду о ситуацији у вароши. Њихово мишљење је било да Хасан Звиздић и мештани обе вере окупуљени око њега неће мирно предати град. Стога су предложили да се одмах заузму села на правцима према Пештери и Новом Пазару, одакле би УО могла да стигне помоћ, и да се затим уђе у варош. Ова сугестија је окарактерисана као „оптерећена национализмом“ и стога одбачена.²⁸

26 АС, БИА, збирка 175, Муслиманске банде (МБ), ф. Сјенички срез, 7.

27 Arhiv Slovenije, fond Edvard Kardelj, kut. 74, dos(ije) 4/3 – с, 6. Ову вредну историјску грађу уступио нам је проф. др Александар Животић коме овом приликом срдечно захваљујемо.

28 ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 14, Реферат С. Чекановића, Хроника Сјенице, 250.

Оперативни штаб за ослобођење Сјенице је одлучио да 17. децембра пошаље шесточлану делегацију у Сјеницу на преговоре са члановима УО. Кључно питање било је мирни улазак партизана у варош. На јавном састанку, који је одржан у згради општине партизанске депутате је предводио комуниста Мирко Ђуковић, родом из нововарошког краја. У делегацији су били и: Даут Мусић, Симо Карамарковић, Страјо Борисављевић и Мишо Томић. Непосредно пред састанак, видевши да у граду нема никаквих снага, Ђуковић је послао тајну депешу Владимиру Кнежевићу у Лопиже са поруком да без обзира на све, у току ноћи уђе са јединицама у варош. Међутим, Даут Мусић, који је пратио курире, усмено им је наложио да пренесу партизанској команди да мирује док не добије његову посебну поруку, коју на крају није ни послао (Ђуковић 1979: 115–116).²⁹

Слика 4. Демаил Коничанин у униформи албанске војске (www.sandzakpress.net)

Конференцији у згради општине је присуствовало доста мештана обе вере. Њима се обратио прво Ђуковић, па после њега и Мусић нешто општријим тоном. Разговоре је закључио Хасан Звиздић изјавом да становништво Сјенице неће подржати партизана, јер би то изазвало одмазду Италијана или Немаца. То би, такође, угрозило и његове уговоре о лиферовању меса за окупаторску војску, што наравно, јавно није рекао. Партизанској делегацији је поручио да их неће нападати, али и припретио да има 5000 наоружаних људи за одбрану града. Звиздићеву одлуку је подржала већина представника локалног муслиманског и хришћанског живља. Тиме је састанак био завршен и партизански депутати су наредног дана напустили Сјеницу (Исто: 116).³⁰

После њиховог повратка код партизана је 18. децембра преовладао став да се избегне сукоб и да се варош само блокира. Миловану Ђиласу је извештај о општој ситуацији однео бивши народни посланик Краљевине Југославије Страјо Борисављевић. Он је категорички био против напада. Дан раније Ђилас је, међутим, већ донео одлуку да се питање Сјенице најскорије реши.³¹ Истовремено су делови немачког гарнизона из Новог Пазара стигли

29 Исто, 253.

30 Исто, 268; АЈ, фонд 110, ДКРЗ, кут. 825, 753–756.

31 Zbornici NOR-a, tom. II, knj. 2, 117.

у Сјеницу. Затим су са градском милицијом извршили претрес њене околине. Тада су се сукобили са борцима Српско-санџачког батаљона, а затим се повукли у Нови Пазар. Наредног дана, 19. децембра, у Сјеници је ухваћен и затворен један припадник Чачанског батаљона, који је дошао по дуван. Паралелно са тиме партизани су запленили караван коња натоварених робом Хасана Звиздића, који је у град ишао из Кладнице. Милиција која је бранила поштику ушла је у сукоб са партизанима, али је била потиснута. То се Кладничанима никако није свидело, што ће убрзо и показати.

Ови догађаји су утицали на то да се на новом састанку партизанских старешина 21. децембра ипак донесе одлука о нападу на Сјеницу. Иако су команданти Београдског и Српско-санџачког батаљона били против акције, преовладао је став Владимира Кнежевића, Петра Стамболића и Светислава Стефановића, који су сматрали да постоје повољни услови за освајање града. Првобитно је било предвиђено да напад почне већ истог дана, али је онда одлучено да се прво прибави један минобацач, па је за коначан датум одређен 22. децембар 1941. године (Исто: 117; Селимовић 2015: 260).³²

Муслимански прваци на челу са Хасаном Звиздићем почели су да се припремају за одбрану Сјенице одмах после повлачења Италијана у новембру, очекујући одмазду хришћана због њихове подршке режиму НДХ (Живковић 2018: 127–139). За месец дана прикупили су доста бораца из сјеничког, новопазарског и тутинског краја. Сви они су мобилисани када је партизанска делегација 18. децембра напустила град. Били су то: муслимани из Кладнице, које су водили Ђамил Прашевић (будући командант муслиманске милиције за Сјенички срез) и Сефер Тарић, затим људи које је предводио хоџа Сулејман Пачариз из села Хисарџика код Пријепоља, одред Џемаила Кониџанина из околине Тутина, група предратног осуђеника Хајра Руговца са Пештери, као и одред муслимана из Новог Пазара и околних села, под командом бившег заповедника тамошње жандармерије Азема Аџовића.³³

Већина овог људства, 500–600 бораца, пред почетак битке била је распоређена у селима недалеко од Сјенице – Кладници, Раждагињи, Дунишићима, Долићима, Караули итд. Осим њих Звиздићу је на располагању била и поменута градска милиција. Она је била распоређена широм среза, док је стална посада у Сјеници имала 48 људи – 24 муслимана и 24 хришћанина (Селимовић 2015: 255).³⁴ Звиздић је био овлашћен од стране Италијана да као члан УО издаје наређења милицији, тако да је пре партизанског напада већи део њених припадника повучен у Сјеницу. Са наоружаним грађанима

32 Исто, 123; ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 2, док. 8, 2, 6.

33 АС, БИА, збирка 175, МБ, ф. 1, 25; Исто, ф. 6, 9; Исто, збирка 266, Историјат Пријепоља (ИП), ф. Изјаве и саслушања, 18, 220; ВА, НДХ, кут. 61, ф. 6, док. 6, 2; Исто, кут. 78, ф. 6, док. 18, 3.

34 АС, Г-2, Комесаријат за избеглице (КИ), кут. 24, р. 42/1944, 4.

било их је око 300, што значи да је Звиздићу на располагању било између 800–900 људи, у великој већини муслимана.³⁵

Милиционери су заузели бункере на ободима Сјенице, које је раније поставила италијанска војска, укључујући и стара турска утврђења које је окупатор обновио. Три положаја су чинила основу одбране Сјенице: бункер на Пети на северним прилазима граду, бункер на месту Фековића шанац на друму који је водио према Пријепољу и бункер направљен на остацима Тријебинског шанца у Хаџића махали у јужном делу вароши. Сви су били оспособљени за употребу тешких митраљеза и минобацача.³⁶ Италијани једино нису утврдили Новопазарски шанац на путу према истоименој вароши, али је то накнадно учинила градска милиција. Њени припадници су располагали и са два авионска митраљеза које су сместили у бункере.³⁷

Постојала је још једна отежавајућа околност по партизанске јединице. У нападу на Сјеницу оне нису имале подршку целокупног хришћанског живља. Речју, због њиховог прогона током власти НДХ, појава четничких команданата инжињера Љубомира Ранитовића из Сјенице и војводе златарског Влајка Турчића, виђена је у тим крајевима као гарант смиривања ситуације. Њихова ликвидација од стране комуниста крајем новембра 1941. године изазвала је огорчење хришћана у Сјеничком срезу (Живковић 2019: 78).³⁸ Због тога, али и чињенице да су били мањина у Сјеници, они углавном остају ван борбе, док један део њих, ангажован у милицији заједно са муслиманима, пружа оружани отпор.³⁹ План који су израдили поручник Кнежевић и команданти Српско-санџачког, Чачанског и Београдског батаљона предвиђао је да се Сјеница нападне са три стране – источне, северне и јужне. Нопозарским путем је требало да се пробаци Српско-санџачки, бункер на Пети да нападне Чачански, а са југа на утврђење код Тријебинског шанца имао је на делује Београдски батаљон. Последњи су водили лично Кнежевић и Стамболић,⁴⁰ а био му је придодат и минобацач. На овом правцу су се налазиле куће мештана хришћанске вероисповести од којих се није очекивао отпор. Са западне стране Сјеница није нападнута.

Ниједна од колона међутим, није имала заштитницу, нити је постојао план организованог повлачења. Према речима учесника битке, људству је пред почетак акције поручено да је у Сјеници само локална милиција, која ће се предати приликом појаве партизана. Стога је било наређено да се, ако милиционери

35 ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 14, Реферат С. Чекановића, Хроника Сјенице, 259.

36 Италијани су одбрану града поделили на два сектора („Gioia“ и „Caineli“) које је грубо одвајао пут за Кладницу. AUSSME, 5. Divisione Alpina „Pusteria“, bus. N-4/656, Comando della 5. Divisione Alpina „Pusteria“, Carta Sjenica – scala 1:25.000.

37 ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 2, док. 8, 8.

38 ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 14, Реферат С. Чекановића, Хроника Сјенице, 232.

39 Исто, фонд 412, Тихомир Ђорђевић (ТЂ), кут. 37, док. Писмо Тихомира Шарковића Милану Неђићу о стању у Дежевском и Косовско-митровачком срезу 30. 12. 1941, 3.

40 Стамболић је био изразито кратковид и до тада није командовао партизанским снагама (Glišić 2010: 17).

отворе ватру, на њу одговори политичким паролама које би их позвале на заједничку борбу против окупатора и квинслинга. Оружани сукоб је био последња опција. Планирано је да операција почне у 4:30 часова да би Сјеница била под контролом најкасније до 13 часова 22. децембра (Равић 1971/1972: 63).⁴¹

БИТКА ЗА СЈЕНИЦУ

Касно увече 21. децембра око 450 партизана кренуло је према зацртаним положајима на температури од око -20 степени, по магли и снегу дубоком више од једног метра. На одредиште је први стигао Чачански батаљон. Посаду бункера на Пети чинили су муслимани и хришћани. Иако су позвани да не почињу братоубилачки сукоб, отворили су јаку ватру по партизанима, који су се нашли заглављени у снегу на брисаном простору. Паљба је ипак отворена са извесним закашњењем, јер је један од симпатизера КПЈ, иначе припадник милиције, онеспособио тешки митраљез. Истовремено су на герилце запуцали и мештани из околних кућа. Тада је рањен командант јединице Предраг Јевтић и погинуло неколико виђенијих бораца. Батаљон је једно време стајао у месту трпећи губитке, па пошто је заменик команданта проценио да нема изгледа да се бункер заузме, његово људство се без дозволе команде, око 8 часова повукло из битке према селу Чедово. Иако су његови мештани, иначе хришћани, напали и опљачкали неколико рањеника, батаљон је прошао кроз насеље без већих губитака. Пошто није оставио заштитницу, у истој зони ће наоружани сељаци касније правити проблеме и Моравичкој чети у току њеног повлачења (Исто: 64; Ђуковић 1979: 117; Хасанагић 1962: 98–99).⁴²

Српско-санџачки батаљон је на почетку сукоба између партизана и милиционера на Пети био далеко од предвиђених положаја. Видевши да је битка почела, његов заповедник Ратко Софијанић је повео људство у борбу директно са места на коме се затекао. Захваљујући добрим водичима цео батаљон је успео да се за 20 минута неопажено убаца са североистока у центар Сјенице. Притом су партизани успели да заробе 12 милиционера који су чинили посаду Новопазарског шанца, али се нису утврдили у њему. Затим су према наређењима у вароши почели да позивају мештане да изађу из кућа и поздраве ослобођење града. Ларма је узбунила милиционере, који су убрзо заузели положаје одређене за борбу. Њима су се придружиле и наоружани мештани обе конфесије. Припадници Српско-санџачког батаљона на њих у почетку нису пуцали, али када су схватили да се спремају за окршај, напали су их и заузели жандармеријску станицу и Карађорђевог шанца. Тако су комунистичке снаге релативно брзо и лако овладале центром Сјенице.

41 ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 2, док. 8, 16–17, 19.

42 АЈ, фонд 507, ЦК СКЈ, 1941, ф. 179, 6, 9.

Део Српско-санџачког батаљона, односно Сјеничка чета, је затим послата у помоћ Београдском батаљону, који је због лоших водича закаснио са ступањем у борбу. Она је имала тежак окршај са посадом утврђења на Тријебинском шанцу. Иако нападнути од партизана са две стране, милиционери су успели да одбране положај. У томе им је значајно помогла посада из ненападнутог Фековића шанца на путу за Пријепоље, која је са левог бока тукла Београдски батаљон. Када су партизани покушали да против ових фортификација употребе минобацач, он се покварио. У позадину су га однели Владимир Кнежевић и Петар Стамболић, напуштајући тако људство у току битке. Одред је стога имао 21 мрвог и 10 рањених већ током првих окршаја са браниоцима Сјенице.

На борце у центру града је око 8 часова отворена ватра из бункера на Пети. Још већа опасност им је запретила од наоружаних муслимана који су из околних села почели да долазе у варош. Они су одмах запосели Новопазарски шанац и тако затворили последњи излаз из Сјенице. Око 9 часова из правца села Медаре југоисточно од града, појавио се Џемаил Кониџанин са неколико стотина бораца. Он се већ два дана налазио спреман за битку у селу Раждагиња. Део људства Кониџанин је послао ка Тријебинском шанцу, па су се Београдски батаљон и поготово Сјеничка чета нашли у незавидном положају. Са остатком трупа је запосео куће у вароши на правцу којим се Српско-санџачки батаљон тог јутра убацио у град. Тако се људство ове јединице нашло потпуно опкољено са свих страна (Ђуковић 1964: 209–210; Селимовић 2015: 260; Равић 1971/1972: 65–67; Хасанагић 1962: 96–97, 99).⁴³

Због притиска на бокове, Београдски батаљон је морао да напусти даљу борбу око 11 часова, остављајући чак своје мртве на бојишту. Партизани су одступали преко брда Бабињача, где су их у заседи чекали људи хоће Пачариза из пријепољског краја. Ову опасност су отклонили четници Слободана Киковића из Лопижа, који су издалека посматрали развој борбе на Сјеници. Киковићеви људи су тако према споразуму који су раније постигли са партизанима, обезбедили њихово неометано повлачење на овом сектору. Помогли су им и приликом извлачења рањеника. Изласком другог комунистичког батаљона из борбе, односно затварањем и јужног фронта – после северног, код партизана у граду је настала паника. У међувремену ситуација се по њих додатно погоршала. У Сјеницу су наине, пристигли и муслимани из Кладнице, који су раније обећали да неће учествовати у сукобу. Они су се са севера спуштали према вароши. Ратко Софијанић је зато наредио убрзано повлачење Српско-санџачког батаљона из Сјенице.

43 ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 2, док. 8, 4, 8–9, 19; Изгледа да је Кониџанин покрете својих трупа вршио у координацији са Аћифом Хаџиахметовићем Ђутом и Биком Дрешевићем, који су се тада налазили у Новом Пазару. Везу између њих држао је Сјениџанин Шахин Биберовић. АС, БИА, збирка 266, ИП, ф. Изјаве и саслушања, 18.

Слика 5. Картографски приказ битке за Сјеницу, са ознакама утврђења, јединица и места борби (AUSSME, divisione „Pusteria“)

Моравска чета је прва кренула да се извлачи и то према северу. Иако је претрпела веће губитке код бункера на Пети и нешто касније од хришћана из Вапе и Чедова, успела је да се пробије. Сјеничка чета се повлачила из града онако како је била подељена за борбу, односно у три колоне, са тиме да је последња кренула тек око 14 часова. Две од њих су се готово неопажене провукле поред бункера на Пети и Фековића шанца, али је трећа, која је наишла на Коничаниново људство, цела или заробљена или побијена. Најгоре је прошла Прибојска чета. Она је била без задатка у центру града до 13 часова, када је кренула са повлачењем у правцу Пријепоља. Ту је ухваћена у унакрсну ватру са бункера на Пети и Фековића шанца, која ју је потпуно уништила. Командира чете Хилмију Хасанагића тешко је ранио Сефер Тарић. Остали борци су или погинули или били заробљени, а из целог одреда је претекло само седам људи. Тако је до касних поподневних часова 22. децембра битка за Сјеницу завршена поразом партизанских јединица (Косановић Јабучар 2002: 16; Васојевић 1996: 173, 175–176; Хасанагић 1962: 100–103; Ђуковић 1979: 118–119; Селимовић 2015: 261).

После партизанског дебебла, из Сјенице у наредном периоду није било напада на партизанае у њеном окружењу. И поред тога Петар Стамболић је наредио да се трупе због већег броја рањеника повуку у Нову Варош. Дана 26. децембра Милован Ђилас је обавестио ВШ НОПОЈ да према Сјеници нема више

снага под контролом КПЈ и да из места не прети никаква опасност. После битке за Сјеницу у дужем временском периоду није било већих партизанских акција на овом простору (готово две године).⁴⁴

ПОСЛЕДИЦЕ ПОРАЗА

Постоји неколико процена о губицима које су партизани претрпели током битке. Према најчешћој верзији партизани су имали: 52 мртва – међу којима неколико руководиоца – 25 рањених и 18 заробљених бораца (Petranović 1992: 295). Учесник борби Сава Чекановић из Сјенице наводи мало измењен број, односно: 52 мртва, 22 рањена и 18 заробљених бораца. Исти извор тврди да су браниоци имали око 30 мртвих и 60 рањених људи. Он наводи и да су лешеве партизана били потпуно опљачкани и остављени голи на улицама Сјенице неколико дана, после чега су их локални хришћани сахранили на свом гробљу.⁴⁵ Команда италијанске дивизије „Пустерија“ у Пљевљима, на чијем се окупационом подручју налазила Сјеница, добила је вести о бици тек 27. децембра. Њој је од стране УО послат и извештај о партизанским губицима – 77 мртвих и рањених и 17 заробљених герилаца.⁴⁶ Предратни члан КПЈ Саво Косановић Јабучар, који се у току борби налазио при команди Београдског батаљона, наводи да је на Сјеници страдало 50 бораца, а да је њих 70 било рањено. Наредног дана у болници у Новој Вароши преминуло је још 10 рањеника, што број страдалих подиже на 60 људи (Косановић Јабучар 2002: 16–17).

Мустафа Шећерагић, водећа личност режима НДХ међу муслиманима из Нове Вароши, који је такође био сведок битке за Сјеницу, говорио је фебруара 1942. године о: 101 мртвом, 49 рањених и 25 заробљених партизана. На другој страни било је, по његовим речима, 16 мртвих и 11 рањених бораца.⁴⁷ Овом извештају у прилог говоре и сведочанства неких бораца. Страхиња Васојевић из села Криваје је после рата причао да је на Сјеници погинуло 97 партизана (Васојевић 1996: 175). Тихомир Шарковић, савременик али не и очевидац догађаја, обавестио је крајем децембра 1941. године генерала Недића да је на Сјеници изгинуло или било рањено 110 партизана, а да их је 25 заробљено.⁴⁸

44 ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 6, док. 9, 1; Исто, кут. 1, ф. 2, док. 8, 6.

45 ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 14, Реферат С. Чекановића, Хроника Сјенице, 269–270.

46 AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N–4/657, Bollettino informazioni nr. 148 del giorno 28. 12. 1941, 1.

47 ВА, НДХ, кут. 78, ф. 6, док. 18, 3.

48 ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 37, док. Писмо Тихомира Шарковића Милану Недићу о стању у Дежевском и Косовско-митровачком срезу 30. 12. 1941, 3; У знак сећања на погинуле партизане, комунистичке власти су после ослобођења подигле споменик у Партизанском парку у Сјеници. И на градском хришћанском гробљу је постављено једно спомен обележје. Седмог јула 1956. године откривена је спомен костурница са остацима 52 погинула борца. (Васојевић 1996: 176); Архив САНУ, Е – 476 – IV – 9, 1.

Ухваћени партизани су до почетка фебруара 1942. године остали затворени у Сјеници. Затим су италијанске власти тражиле да им се испоруче у Пријепоље да би били замењени за њихове војнике који су били у рукама комуниста. Хасан Звиздић је убрзо поступио по наређењима окупатора. У Пријепоље су послате 23 особе, док су тешки рањеници остављени у болници. И они су међутим, касније прослеђени Италијанима, који су их интернирали у логоре у земљи или иностранству (*Чачански крај у Народноослободилачкој борби 1941–1945*, 1977: 147). Сужње је за Пријепоље потерао лично Сулејман Пачариз са муслиманима из села Караула, захваљујући чему ће стећи велико поверење окупатора. Већина партизана је била само у кошуљама и доњем вешу, па су од промрзина неки остали без удова. Међу заробљеницима је било и девојака, које су уз пут силоване.⁴⁹ Ипак, нису сви сужњи размењени. Италијани су испоручили само њих четворицу партизанима, док је Пачариз на своју руку дозволио откуп још два заробљеника. Осталих 17 је стрељано (Хасанагић 1962: 110).⁵⁰ Тиме је број страдалих партизана у операцијама око Сјенице достигао цифру од око 80 лица.

Одлука италијанских власти да стрељају већину утамничених устаника делује зачуђујуће. Не због несклоности ка оваквим поступцима, већ због присуства заробљених окупаторских војника у околини Пљеваља. Команда дивизије „Пустерија“ је наиме, у дневном извештају за 20. јануар 1942. године навела да су партизани пребацили 17 италијанских војника у Пљеваљски срез. Вероватно су сви били похватани током битке за Пљевља 1. децембра претходне године.⁵¹ Поставаља се питање зашто они нису размењени за поменуте партизане, када их

49 АС, БИА, збирка 266, ИП, ф. Изјаве и саслушања, 168, 419.

50 Њихова ликвидација је извршена у Пољу Хашимбеговића, на месту званом Хавин поток у Пријепољу, где су Италијани извршили неколико масовних стрељања у току окупације. Сведочанство о убијању сужања оставила су двојица мештана који су били задужени за њихов укол. Према речима Ајдина Китивојевића и Панга Копуна, карабињери су их одвели од кућа касно увече, дали им оруђе и пред свитање одвели на стратиште. Прва група за одстрел је бројала 12 особа. Везаних очију и руку оне су поређане изнад раке леђима окренутих стрељачком строју. Док су њихова тела покопавана, карабињери су довели остатак затвореника. У другој групи је било 13 лица, што значи да је међу њима било и људи који нису учествовали у бици за Сјеницу. Егзекуцију је вршила италијанска војска. Сви су убијени хицима већег калибра из близине у потиљак, што је лешеве касније учинило непрепознатљивим. После укопа Китивојевић и Копун су позвани од стране тадашњег председника општине Алије Агинчића, који им је наредио да о овом догађају, под претњом стрељања, никоме у вароши не говоре. Исто, 105, 108, 122–123, 125–128.

51 Комунистичким снагама је тада пошло за руком да заробе 88 Италијана, међу којима и пет официра. Команда дивизије је ипак претпостављала да су сви сем поменуте седамнаесторице, умрли од хладноће и глади до средине јануара 1942. године. AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N–4/657, Bollettino informazioni nr. 170 del giorno 19. 01. 1941, 2; Ibid., Preparazione e condotta dell'attacco da parte dei ribelli, Allegato n. 2 al foglio n. 2800, 8; Ibid., Allegato nr. 1 al foglio 3005 in data 1. 12. 1941, 1; Ibid., Dimostrazione giornaliera delle perdite sofferte e dello stato sanitario del mese di dicembre 1941, 1; Ibid., Rapporto sull'attacco di forze ribelli a Pljevlja nei giorni 1. e 2. corrente, Nr. 1261, 7. 12. 1941, 13.

је било довољно? Да ли је била у питању лоша координација између италијанских ганизона или су можда комунисти погубили италијанске војнике? Да ли су можда умрли природном смрћу? Нажалост, из прегледане документације нисмо успели да пронађемо адекватан одговор на ово важно питање.

Током битке за Сјеницу дошло је и до напада на мештане хришћанске конфесије од стране муслимана који су у град стигли из унутрашњости. Тада су убијени трговац Благоје Поповић, његов отац Илија и син Миланко. Сва тројица су ликвидирани испред своје куће наочиглед породице, пучњима у уста из непосредне близине. Жртвама су затим одсечени прсти на којима је било накита и ишчупани златни зуби.⁵² Милиционери су такође приликом ликвидације неколико заосталих партизана, који су се били склонили у кућу породице Трнчић, убили домаћицу Мару.⁵³ Тада је страдао и Тадија Андрић родом из Белог Поља код Горњег Милановца, пешадијски подофицир југословенске војске. И њега су муслимани усмртили хицем испаљеним у уста.⁵⁴ Пошто је оваквих случајева било још, Хасан Звиздић је морао да интервенише. Он је стога дозволио да једна група од 100 наоружаних хришћана из села Штавља, који су били под командом свештеника Селимира Поповића (касније истакнутог команданта ЈВуО), дође у Сјеницу као гарант мира. Затим су напади на њихове сународнике престали.⁵⁵

У ПОТРАЗИ ЗА УЗРОЦИМА НЕУСПЕХА

ВШ НОПОЈ је вести о исходу операција према Сјеници добио већ 23. децембра из Нове Вароши од свог делегата Милована Ђиласа.⁵⁶ У њему је стајало да су комунистичке снаге претрпеле „страховит пораз“, али искључиво због лоших војних припрема. Ђилас је писао да неке јединице нису извршиле задатке, да су партизани били бројчано слабији од бранилаца, као и да су их муслимани и милиционери дочекали пријатељски. Ово последње, видели смо, није било тачно. На крају је обавестио Јосипа Броза да ће спровести детаљно истрагу о догађајима у току битке.⁵⁷ Четири дана касније, 26. децембра, Ђилас је послао нови извештај у коме је признао да поред војних постоје и политички разлози партизанског неуспеха.⁵⁸

52 Овај злочин извршили су: Хајро, Лато и Рецо Карашик из Тријебина, Халил Суљевић из Аливеровића и Исо Џигаљ. Вођа групе Хајро Каришик је 1946. године од стране комунистичких власти због овог, али и других злочина, осуђен на смрт стрељањем. АС, Г-2, КИ, кут. 24, р. 42/1944, 5; АЈ, фонд 110, ДКРЗ, кут. 825, 703–704.

53 ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 14, Реферат С. Чекановића, Хроника Сјенице, 268.

54 .После рата, тј. 1953. године, Андрић је проглашен за народног хероја (*Чачански крај у Народноослободилачкој борби 1941–1945*, 1977: 195).

55 ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 14, Реферат С. Чекановића, Хроника Сјенице, 270.

56 ВА, НОВЈ, кут. 172а, ф. 1, док. 6, 2.

57 Zbornici NOR, tom. II, knj. 2, 123.

58 ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 6, док. 9, 1.

Саслушања учесника битке за Сјеницу – команданата, политичких руководилаца и бораца – почела су одмах по њиховом повратку из борбе и трајала су око 14 дана. Иследничку комисију чинили су: Милован Ђилас, Рифат Бурџевић и Србољуб Јосиповић. Током процеса исаказе су дали: Светислав Стефановић, Петар Стамболић, Владимир Кнежевић, Ратко Софијанић, Предраг Јевтић, Миладин Ивановић, Предраг Власоњић и неколико бораца из разних јединица. Истрага је вођена у Ђиласовој канцеларији у Новој Вароши за великим храстовим столом у, како очевици наводе, напетом атмосфери.⁵⁹

Током саслушања испливали су на површину: оштар сукоб између команданата Јевтића (Чачански батаљон) и Ивановића (Београдски батаљон), који је почео још за време борби у Шумадији; неслагање војних старешина са политичким комесарима који су имали првенство у одлучивању; нису остале ни личне „примедбе“ и „карактеристике“ које су саслушавани појединачно „делили“ једни другима. То је цео процес учинило неозбиљним и указало на, слободно се може рећи, конфузију, која је пре, током и после операција на Сјеници владала у партизанским јединицама – како међу борцима, тако и међу руководећим кадром.⁶⁰

Противречне и донекле конфузне изјаве руководица, као и Ђиласово виђење целе операције, нису се допале Јосипу Брозу. Он је 28. децембра из Рогатице изнео разлоге свог незадовољства. Врховни партизански командант је најпре истакао да је код Сјенице прекршено директно наређење ВШ НОПОЈ, а да су велики губици додатно погоршали целу ствар. Броз је одбацио Ђиласов претходни извештај, пишући: „Никакво оправдање, а комоли оно што си ми га ти дао у свом писму, не може оправдати тај ваш поступак“. Иако је подржао спровођење истражног поступка, он је као главног кривца издвојио Милована Ђиласа и остале руководиоце из Српско-санџачког штаба смештеног у Новој Вароши.⁶¹

Ђилас је ово писмо примио 4. јануара 1942. године, па је током истог месеца и одговорио на упућене му критике. Он је прво отворено замерио Брозу што га означава као главног кривца пре завршетка истраге. У своју одбрану

59 Према изјави Стева Косановића Јабучара из Детроита, који је и сам био један од испитиваних, датог аутору 29. марта 2013. године.

60 Петар Стамболић је изјавио да је код Мирка Ђуковића запазио „претерани оптимизам у штабу непријатељских снага“, као и да му је исти пренео гласину о сукобу Ивановића и Јевтића, о којој он није знао да каже ништа прецизније. Владимир Кнежевић је кривио команданте, Ивановића за колебљивост, а Јевтића за кукавичлук. Ратко Софијанић је на другој страни, оптужио Ђуковића, Кнежевића и Јевтића да су одбацили извештаје о великом броју прикупљених муслиманских снага око Сјенице, а Јевтића посебно за кукавичлук. Овај је, опет, недостатак храбрости приписао Ивановићу, који је у своју одбрану рекао да су главни кривци за пораз Ђуковић, Кнежевић и Јевтић. Један од четовођа у Београдском батаљону, Вељко Илић, који је сарађивао на изради плана читаве акције, тврдио је да је исти лоше осмишљен и тако директно за пораз оптужио Кнежевића. АЈ, фонд 507, ЦК СКЈ, 1941, ф. 179, 3, 4–5, 10; ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 2, док. 8, 16–18.

61 ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 2, док. 13, 1.

навео је да су му са терена стизали оптимистички извештаји, као и да му је ВШ НОПОЈ наредио да задржи трупе код Сјенице, иако за то, наводно, због нерасположења локланог живља и утицаја Хасана Звиздића, није било одговарајућих услова. Жалио се да трупе нису могле да развију никакав тражени пропагандни рад међу народом (јер КПЈ на овај крај није обраћала пажњу) и да се по срезу није могло лако кретати од четника и муслиманских снага.⁶²

Последице неуспеха партизанских акција према Сјеници одразиле су се како на војном, тако и на политичком плану. На првом месту, комунистичке снаге су имале осетне губитке – Београдски батаљон је изгубио трећину људства, а Прибојска и Сјеничка партизанска чета Српско-санџачког батаљона су престале да постоје (Игњатовић 1964: 210–211; Матовић 1989: 83–84). Уместо очекиваног плена изгубљено је доста оружја и муниције. Нови пораз, после оних код Ужица и на Пљевљима, уздрмао је ионако слаб морал код људи под командом КПЈ. Партизанска активност у Сјеничком срезу узбунила је италијанске власти у Пљевљима, Подгорици и далекој Тирани. Половином јануара 1942. године је сходно томе издато наређење да се затвори и војском поседне граница између Гувернатора Црне Горе и албанског протектора на потезу Плав–Рожаје–Тутин.⁶³ Поред тога, Италијани су одлучили да наоружају један део муслиманског становништва Бихора (Бијелопољски и Берански срез), што ће интезивирати верске сукобе и повећати страдања локалног живља у наредном периоду.⁶⁴ Оружани сукоб је додатно отежао пропагандно деловање КПЈ међу старорашким муслиманима. Локални хришћански живаљ ће се потпуно одвојити од њене политике и окренути Равногорском покрету. На крају, показало се да је споразум између хришћана и муслимана могућ и без посредства КПЈ,⁶⁵ и то чак против њених интереса. Он ће и ступити на снагу, али тек средином 1944. године.⁶⁶

* * *

Главни узрок партизанског пораза на Сјеници лежао је у томе што је идеолошки догматизам преовладао код дела комунистичког руководства, поготово оног које није било пореклом из Старог Раса (нпр. Петар Стамболић).⁶⁷ Како другачије објаснити да је партизанско заповедништво:

62 Исто, кут. 3, ф. 1, док. 11, 1.

63 AUSSME, Divisione „Puglie“, bus. N-3/594, Comando superiore FF. AA. Albania, situazione Kossovano, Nr. 417, 18. 01. 1942, 1–2.

64 Arkivi Qendror Shtetetor (AQSh), fondi 161, vitti 1941, dosjet 497, 1.

65 КПЈ је јануара 1942. године у једном саопштењу народу оштро напала сарадњу „четника и реакције Хасана Звиздића“ током битке за Сјеницу. АС, Т-7, Обласни комитет за Санџак (ОКС), док. 3, 6–7.

66 ВА, Четника архива (ЧА), кут. 145, ф. 1, док. 24, 1; Исто, док. 25, 1–2; Исто, док. 26, 1.

67 Он је сматрао да ће „муслиманска сиротиња“ и сељаци из околних села прихватити улазак партизана у Сјеницу када буду ликвидирани Хасан Звиздић и „остали буржоаски елементи“.

поверовало Кладничанима да их неће напасти и оставило ово село без осигурања у залеђу војних дејстава; одбило да прихвати чињеницу да је муслимански отпор неминован; одбацило препоруке (чак и локалних симпатизера, па и чланова КПЈ) да упути трупе у Сјеницу три пута (9. 12, 16. 12 и 18. 12)⁶⁸; занемарило нарасположење локалних хришћана после ликвидације Ранитовића и Ђурчића, те могућност њихове сарадње са муслиманима; и на крају, означило свако упозорење на било који од ових аспеката као национално пристрасно. То је проузроковао готово гротескни почетак битке где су се са једне стране фронта чуле комунистичке пароле, а са друге рафална паљба.

И са војне тачке гледишта акција је била лоше припремљена. То нам говори чињенице: да нису блокирана муслиманска села у околини Сјенице где су се налазиле снаге које су однеле превагу у бици, да о њима партизанска команда није имала тачне податке, као и да нису порушене све комуникације и телефонске линије према Пријепољу и Новом Пазару, што је до тада била уобичајна пракса. Нису организоване заштитнице, није било добре курирске везе, нити је било плана за безбедно извлачење из борбе. Српско-санџачки батаљон је пропустио да запоседне Новопазарски шанац, одакле би надзирао правац из ког су стигле трупе Џемаила Коничанина. То још једном потврђује да партизанска команда није предвидела долазак већих муслиманских појачања у Сјеницу. Партизани су такође, биле малобројни, лоше наоружани и обучени. Напад је био несинхронизован, дошло је до свађе између команданата и самоиницијативног повлачења. Акција је такође изведена по врло хладном времену, великом снегу и магли.

Видели смо да је истрага која је после битке за Сјеницу спроведена међу партизанским командним кадром обелоданила неслагања, па и сукоб између поједних старешина и чланова КПЈ. Размере проблема у којима су се налазиле комунистичке снаге најбоље илуструју: свађа Јевтића и Ивановића, међусобна оптуживања за неуспех између Кнежевића, Стамболића и Ђуковића, личне опаске о саборцима и партијским колегама у циљу избегавања одговорности, Ђиласово пребацивање кривице на потчињене, што је изгледала и била сврха овог истражног поступка. Цео случај наткривљује Брозова критика упућена Миловану Ђиласу као најодговорнијем за пораз, још пре завршетка званичне истраге.

Сличног става је био и поручник Кнежевић. На грешке у оваквом схватању још пре битке су указивале старешине Ивановић и Софијанић, али без резултата. ВА, НОВЈ, кут. 1671, ф. 2, док. 5, 1; Исто, кут. 171, ф. 6, док. 5, 2; Исто, кут. 1, ф. 2, док. 8, 4, 6–7, 8; АЈ, фонд 507, ЦК СКЈ, 1941, ф. 179, 9.

68 Нешто раније, 4. новембра 1941. године, Копачички партизански одред је из истих разлога – да не квари односе са старорашким муслиманима – одбио да учествује у нападу српских устаника на Нови Пазар. Њихов изостанак је у много чему допринео поразу (Живковић, *Између...*, 2018: 102).

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Архив Југославије, фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
- Архив Југославије, фонд 507, Централни комитет Савеза комуниста Југославије
- Архив историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, дивизије „Пустерија“ и „Венеција“
- Архив Србије, Безбедносно информативна агенција
- Архив Србије, Ћ-7, Обласни комитет Комунистичке партије Југославије за Санџак
- Архив Србије, Ж-30, Комесаријат за избеглице
- Војни архив, Досија персоналних података
- Војни архив, Микрофилмови
- Војни архив, Народноослободилачка војска Југославије
- Војни архив, Независна држава Хрватска
- Војни архив, Четничка архива
- Историјски архив Краљево, фонд 412, Лични фонд Тихомира Ђорђевића
- Историјски архив Краљево, фонд 420, Збирка докумената из НОБ-а

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату, том II. Књ. 2. Београд: Војно-историјски институт Југословенске народне армије, 1954.
- Ужичка република: Записи и сећања. Живота Марковић (ур.). Књ. 1. Ужице: Народни музеј.

МЕМОАРСКА ГРАЂА

- Glišić 2010: Venceslav Glišić. *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*. Beograd: Službeni glasnik.
- Dedijer 1970: Vladimir Dedijer. *Dnevnik*. Beograd: Prosveta.
- Đilas 1990: Milovan Đilas. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine.
- Игњатовић 1964: Радомир Игњатовић. *Нејроспаване ноћи*. Београд: Просвета.
- Косановић Јабучар 2002: Стево Косановић Јабучар. „Фрагменти из сећања: како сам два дана био муслиман“. *Лештојис српској културној друштва „Просвјета“*, бр. 7, 13–42.
- Хасанагић 1962: Хилмија Хасанагић. *У суровој школи*. Београд: Просвета.
- Ђуковић 1979: Мирко Ђуковић. *Путовање у слободу: рајне белешке*. Нова Варош: СИЗ културе.
- Матовић 1989: Љубомир Матовић. *Казивања Владимира Жујића: породична генеалогија, животи и револуционарни њуи*. Пријеполје: Милешево.

ЛИТЕРАТУРА

- Васојевић 1996: Славољуб Васојевић. *Лојиже – Хроника села Лојиже*. Београд: САНУ.
- Гледовић–Хасанагић 2011: Богдан Гледовић – Едип Хасанагић. *Прибојски крај у Другом светском рату: 1941–1945*. Прибој: СУБНОР.
- Кнежевић 1988: Јоко Кнежевић. *Пљеваљска бийка изблиза. Прилози проучавању догађаја из НОБ-а у пљеваљском крају*. Пљеваља: СУБНОР.

- Живковић 2018: Милутин Живковић. *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије. Нови Пазар, Туџин и Ибарски Колашин (1941–1944)*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Живковић 2018: Милутин Живковић. *Независна држава Хрватска у Србији 1941. Усташки режим у Прибоју, Приједољу, Новој Вароши и Сјеници (април–септембар 1941)*. Београд: Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“.
- Živković 2019: Milutin Živković. „Revolucionarni teror u Novovaroškom, Prijepoljskom i Pljevaljskom sreзу oktobar 1941–мај 1942“. *Istorija 20. века*, бр. 1, 75–92.
- Petranović 1992: Branko Petranović. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Равић 1971/1972: Станко Равић. „Напад на Сјеницу 22. децембра 1941. године“. *Наша историја*, бр. 6/7, 49–72.
- Селимовић 2015: Салих Селимовић. *Сјеница 2*. Ужице: Графичар.
- Срдановић 2007: Радоман В. Срдановић. *Бијка на Пљевљима. Пали нејобијеђени*. Андријевица: Самиздат.
- Ђуковић 1964: Мирко Ђуковић. *Санџак*. Београд: Нолит.
- Чачански крај у Народноослободилачкој борби 1941–1945. *Пали борци и жртве*. Чачак: Центар за културу.
- Чачански народноослободилачки партизански одред „Др Драгиша Мишовић“. Чачак: Чачански глас.

КАЗИВАЧИ

Стево Косановић Јабучар из Детроита (изјава узета 29. марта 2013. године).

Milutin D. ŽIVKOVIĆ

BATTLE FOR SJENICA ON THE 22ND OF DECEMBER 1941

SUMMARY

After the serious defeat in Užice by the occupiers and crossing into the area of Stari Ras, the Partisan forces tried to establish control over Sjenica. Although there had been many reasons for sooner attack on the city, the action was delayed, so it was politically and militarily badly prepared. The key reason for this was the uncertainty of the members of the CPY regarding the attitude towards the Muslims. The Communists did not want a conflict with them, even when it was obvious that there was no alternative to the armed struggle for the latter. The decisiveness of Muslims, above all Hasan Zvizdić and his associates, brought them a triumph in the battle. The Partisans, on the other hand, lost a large number of fighters and a lot of weapons and ammunition, but also fell in an even deeper moral crisis after a third successive defeat in less than a month (Užice, Pljevlja, Sjenica). This will be reflected in the situation throughout Polimlje, where a stormy several months in the new 1942th year were anticipated. The battle of Sjenica also remained done of the rare moments during the occupation of Serbia, in which military and political co-operation were established between the Muslims and Christians of the Stara Raška.

Key words: Partisans, Muslims, Christians, battle, Sjenica, Nova Varoš, Zvizdić, Knežević, Stambolić, Čuković.